

Szendiné Orvos Erzsébet

„...pusztítsd el Úristen az mi vétkeinket az Te örökségedre, hogy itt az helyen,
az Te nevedet hálaadással tisztelhezzük és dicsérhezzünk mindörökké...”

Forrásválogatás a debreceni magisztrátusi jegyzőkönyvek kivonataiból
1551–1685

Bevezetés

A három ország határán fekvő, később „kálvinista Rómának” nevezett Debrecenbe már igen korán eljutott az egyházi élet megújítását célzó szellemi mozgalom, a reformáció híre. Egyrészt a messze földeken is kereskedő polgárai, másrészt a külföldi egyetemeken tanuló debreceni diákok hozták híret Luther Márton tevékenységének. Egyes vélekedések szerint 1531-ben már elindult a városban az evangélikus hittérítés, bár ekkor még erős katolikus befolyás alatt állt a mezőváros.¹ Nagy változás 1536-ban történik, amikor az új földesúr, Enyingi Török Bálint – élve patrónusi jogával – egy bizonyos Bálint nevű református papot hozott magával. A reformáció elterjedését bizonyítja, hogy 1551-ben Debrecenben már zsinatot tartottak, tehát a mezőváros egyik gócpontja lehetett a folyamatosan kibontakozó reformációnak. Ebben nagy szerepe lehetett Kálmáncsehi Sánta Márton prédikátornak, aki a helvét irányzat zwingliánus változatát vallotta, és ezt az irányzatot „magyar vallás”-ként dicsérte. Bár 1552-ben a protestáns prédikátorok kiközösítették, és el kellett hagynia Debrecent, 1557-ben azonban már ő lett a helvét alapon reformált tiszántúli egyházkerület püspöke.

Kálmáncsehi halála után Török János megpróbálta helyreállítani a lutheri irányzatot Debrecenben, ezért 1558-ban Méliusz Juhász Pétert hívta meg másodpapnak. Méliusz kezdetben valóban a lutheri irányzatot követte, de hamar helvét irányba fordult. 1561-től szuperintendensként egyik hitvitát a másik után kezdeményezte, több zsinatot is összehívott Debrecenben, melyeknek határozatai később hitvallás formájában megjelentek nyomtatásban. A hitvitázó Méliusz, akinek elsődleges célja a reformáció tiszántúli elterjesztése és megszilárdítása volt, hamar felismerte a könyvnyomtatásban rejlő óriási lehetőséget. Tárt karokkal fogadta Kassáról az új hit erős városába menekülő Huszár

¹ A ferences rendi szerzetesek 1552-ig prédikáltak felváltva a lutheránusokkal a Szent András templomban, akkor azonban Török János, Török Bálint buzgó lutheránus fia eltávolította a ferenceseket a városból.

Gál nyomdász-prédikátort, s helyezte el saját Hatvan utcai házában tipográfiai felszerelésével együtt 1561 decemberében.² A nyomda hamar megkezdte működését, és egymás után adta ki Méliusz könyveit. Egy évtized alatt 44 műve jelent meg nyomtatásban, melyekben gyilkos erővel sújtott le ellenfeleire. Első könyvét „*a magyarországi jámbor és keresztyén áros népeknek*” ajánlotta, ezzel is kifejezve azt a hitelvét, hogy „*az igaz, Isten szerint való kalmárság és kereskedés jó és kedves Isten előtt.*” Megnyugodhattak a cívispolgárok: a kereskedéssel szerzett vagyon nem számított bűnnek, sőt püspökük becsületes és tisztos foglalkozásnak tartotta.³ A kálvini hit terjedésében a nyomda mellett igen nagy szerepe volt az 1538-tól működő Kollégiumnak is, melynek helyén már a 15. században működött városi iskola. Országos hírvé ugyan a váradi tanárok Debrecenbe menekülése után vált, particulái révén azonban már a 16. században igen nagy területen éreztette hatását.⁴ A Kollégium – európai minta alapján – többszintes oktatási intézmény volt, amelyben egymásra épült az elemi iskola két (később négy), a gimnázium hat és az akadémia (később főiskola) két-három osztálya.⁵

Méliusz tevékenysége nyomán tehát rohamosan növekedett Debrecen szellemi hatósugara. Fontossá vált ugyanakkor, hogy az általa vezetett egyház életét szilárd alapokra helyezték. Ezzel a céllal hívta össze 1567. február 24-26. napjaira a debreceni zsinatot, ahol már tizenhét tiszántúli esperesség képviselőinek közös akaratát nyilvánították ki. Elfogadták Méliusz 74 cikkelyből álló egyházi törvényeit⁶ is, melyek „*az egyházi közügyek fenntartására s a keresztyén életnek az összes rendekben szükséges szabályozására*” irányultak. A 74. törvénycikk utáni záradékban pedig kimondták a II. Helvét Hitvallás elfogadását.⁷

Méliusz nem volt hosszú életű, 1572-ben, 36 éves korában halt meg egy rejtélyes betegségben. Rövid idő alatt azonban gyökeresen átalakította a debreceni polgárok közgondolkodását. A cívisek értékrendjét azonban nem tudta, de nem is akarta megváltoztatni, hanem beépítette reformátori művébe. Neki tulajdoníthatjuk a város és a reformáció ügyének összeforrását. A városi tanács döntött a lelkészek és a tanárok megbízatásáról; a város kezelte az egyház anyagi ügyeit, de a polgárok is hozzájárultak a Kollégium és az Eklézsia fenntartásához: végrendeletükben mindig megemlékeztek róluk.

Méliusz halála után Debrecen egyházi tekintélye és súlya tovább növekedett.⁸ Az 1570-es években azonban jelentős változások történtek Európa vallási életében: táma-

² A nyomdát később a debreceni egyház és a város közösen működtette. Itt készült a 16-17. századi magyar nyelvű nyomtatványok jelentős része.

³ Tanítása szerint azonban az Isten által adott anyagi javakkal az embertársak és a haza javára kell gazdálkodni, mintha nem kizárólagos tulajdonosai, hanem Isten ajándékának gondnokai lennének a református keresztyének.

⁴ A kollégium növendéke volt például Szenczi Molnár Albert író, műfordító, a polgárosodó magyar irodalom korai képviselője is, a tanárok közül pedig meg kell említeni Alvinczi Pétert, a neves református prédikátort, aki Bocskai és Bethlen tanácsadója is volt.

⁵ A Kollégium rektorai csak az idősebb diákokat tanították, a kisebbek tanítói a tehetséges nagydiákok voltak.

⁶ A debreceni helvét hitvallás szerint a templomokban nem volt helye a képeknek és szobroknak, az úrvacsorát kenyérrel és borral kellett kiszolgáltatni. Eltörölték a pápi rendet, mint szentséget, a pápi nőtlenséget. Az istentisztelet nyelve teljes egészében magyar lett. Az egyházkormányzat élén az egyháztanács állt.

⁷ A II. Helvét Hitvallást 1566-ban fogadta el a német birodalmi gyűlés, mint a német reformátusok hitvallását. Ettől kezdve nevezték őket helvét hitvallású evangélikusoknak, míg a lutheránusokat ágostai hitvallású evangélikusoknak. A magyar reformátusokat 1881-től az evangélium szerint reformáltak (ev. ref.) hívták hivatalosan, és csak 1904-től nevezték őket reformátusoknak.

⁸ Nőtt a lelkészek száma, 1704-től már öt prédikátort hívnak a városba.

dásba lendült az ellenreformáció és a hatalmi konfliktusok is vallásháborúk köntösében robbantak ki. Genfben kialakult a református ortodoxia, mely dogmává merevítette a kálvini hittételeket, és harcos politikai ideológiává fejlesztette azokat. Méliusz utóda, Gönczi Kovács György felismerte a változások szükségességét, ezért 1577-ben átdolgozta és leegyszerűsítette Méliusz egyházi törvénykönyvét, mely az „Articuli minores” címet kapta. Utódai, Hodászi Pap Lukács, Kismarjai Veszelin Pál, illetve Keresszegi Hermann István a tiszántúli nagybirtokos patrónusok mellett élvezték a református fejedelmek, Bocskai, Bethlen és Rákóczi György támogatását, anyagi segítségét is. Bethlen Gábor adományának köszönhetően építették fel például az András templomot, melynek harangját Rákóczi György hozatta Gyulafehérvárról. 1647-ben Szoboszlai Miklóst, a harmadik papi állásra pedig Nógrádi Mátyást hívták meg a debreceniek, akik már a puritán mozgalom jelentős képviselői voltak. A tanács számos tagja rokonszenvezett velük, mint például Balyk András, vagy Dobozy (II.) István. Komáromi Csipkés György Debrecen legnehezebb időszakában tartotta a lelket a város lakóiban, türelemre, helytállásra, áldozatkészésre buzdítva hallgatóit. A német- és törökidulások, tűzvészek, járványok mellett egyre nagyobb veszélyt jelentett ugyanis az ellenreformáció, és a protestáns lelkészek üldözése az 1671 és 1681 közti ún. „gyász” évtizedben. Debrecen ekkor válik a lelki-szellemi ellenállás központjává és hídfőállásává a bujdosó lelképásztoroknak. Az ellenállás nem maradt megtorlatlanul: 1675-ben Strassoldo császári generális megszállta a várost, és mivel vezetői nem adták ki a keresetteket, maga szedte össze a bujdosó lelkészeket és kurucokat, a várost pedig kegyetlenül kirabolta.

A megpróbáltatások idején, a 70-es években a magyar puritanizmusnak számos jeles képviselője tevékenykedett Debrecenben. Kiemelhetjük közülük Köleséri Sámuel hitépítő és személyiségnevelő munkásságát, aki 1672-től 1683-ig, haláláig volt másodpap a városban. Vigasztalni és buzdítani akarta Debrecen népét, mondván: „*a keresztények iskolája világosságnak iskolája, a szenvedés a keresztények isteni tudománya.*”⁹ A passzív belenyugvás helyett azonban aktív hitéletre buzdított, melyben nagy szerepet szánt a családfőnek, aki a házi istentisztelet legfőbb eszköze volt. Szorgalmazta az intézményes nőoktatást, hogy mindkét nem elsajátítsa az olvasást. A puritanizmusnak azonban súlyos kilengései is voltak: 1681-től kezdve tizenkét év alatt tizenkét boszorkánypert indítottak, melyek közül nyolc végződött halálos ítélettel. Debrecen a 80-as évek eseményei lelki válságba sodorták. Nőtt az erkölcsi lazaság, megnőtt a házasságtörések és válások száma, újra erőre kapott a babonáság, ezért égettek boszorkányokat.

Debrecen helyzete egyre bonyolultabbá válik, amikor 1691-ben a Habsburgok uralma alá kerül. Kiutat jelentett számára a szabad királyi városi cím megszerzése 1693-ban, ami azonban azzal járt, hogy a városnak be kellett engedni a más vallású, nemzetiségű lakosokat. Az autonómiáját, magyarságát, vallását védő város szinte küldetésének érezte ezután a magyarországi reformáció védelmét, ami a Habsburgok támadásaival szemben először védekezésben és támadásban, később pedig elzárkózásban nyilvánult meg.

⁹ Köleséri 1677. 14.

1.

Debrecen város magisztrátusának statútuma a vasárnapi adásvétel korlátozásáról az istentiszteletre való tekintettel.

Debrecen, 1551. augusztus 27.

A tanács úgy határozott, hogy vasárnap tíz óráig, ameddig az istentisztelet a templomban el nem végződik, senki debreceni lakos ne merészeljen bármit eladni a boltokban, sátrakban vagy kapuk alatt, sem vásárolni, mert ha közülük bárki elad vagy vesz valamit, a vásárbírónak joga legyen elkobozni és a város javára fordítani. Tilalmas lesz a külső helyekről valónak is, azok se merészeljenek bármit is eladni, mert ha a városnak ezt a rendelt és most újból kiadott törvényét ismerve valamit eladnának, az áru elkobozása által szenvedett káron fele részben az eladó, fele részben a vevő osztozzék.¹⁰

2.

A Szent Miklós kápolna felszerelésének elhelyezéséről.¹¹

Debrecen, 1555. március 5.

Ugyancsak aznap a tanács határozatából Kalmár (Kalmar) István az elmúlt évi bíró, Tulogdi Szabó (Thwlogdi Zabo) János esküdt révén Deák (Literatus) Márton jegyző jelenlétében Bakóci (Bakoci) István kezeibe adta a Szent Miklós kápolna (sacellum sancti Nicolai) azon pénzét, amelyet Tatár (Tatar) István és Domokos (-) Ambrus városgazdák (magistri oeconomii) az ő kezéhez adtak bírósága idején: 20 forint 10 dénárt, egy rézkelyhet, amelynek csak a felső része volt részben ezüstből készítve egy réztállal együtt. Ugyancsak odaadott egy másik ezüst serleget tál nélkül, egy fára erősített, törött rézkeresztet, egy kis rézkeresztet, felül megerősítetlenül, ismét egy ezüst kelyhet ezüst táljával. Ennek a kehelynek alsó része rézből van. Továbbá egy papi felsőruhát, atlaszból¹² való vörös kazulát¹³ (casulam rubram de atlacz), ingével, stólájával¹⁴ és vállravetőjével (humerales). Aztán egy másik régi fekete atlaszból való kazulát, két hitvány inggel, egy hitvány és ócska, az oltárhoz való kéztöröltöt (manutergium).¹⁵

¹⁰ MNL HBML IV.1011.a 1. k. 348/1. (Balogh 1982. 71.) A bejegyzés a reformáció elterjedtségét bizonyítja Debrecenben a 16. század közepén. Debrecen ugyanakkor egyik góca is volt a Tiszántúlon kibontakozó reformációnak, amelyet az első „debreceni zsinat” is bizonyít, melyet szintén 1551-ben tartottak. Földvári 1940. 160–161.; Balogh 1982. 71.

¹¹ Bár a katolikus kegyzereket száműzik a templomokból, azért a középkori katolicizmus rítusai még sokáig továbbéltek egyrészt az ünnepi szokásokban, másrészt a vallásos cselekményekben. A Szent András-templom középkori nevét is csak a reformáció győzelme után, két nemzedék múlva törlik el.

¹² Atlasz: Különleges módon, általában selyemből szőtt, az egyik oldalán fényes felületű kelme-fajta.

¹³ Kazula: miseruha.

¹⁴ Stóla: nyakban viselt szövetszál a római katolikus liturgikus öltözet részeként.

¹⁵ MNL HBML IV.1011.a 1. k. 591/2. (Balogh 1983. 40–41.) A reformációval megváltoztak a templomok figurális díszítései is, ezért a Szent Miklós kápolna felszerelése sem maradhatott eredeti helyén. A magisztrátus először egy magánembernél, Bakóczi Istvánnál helyezte el. További sorsáról nincs tudomásunk. Balogh 1983. 40–41.

3.

Tanácsi határozat a Kollégium diákjainak temetéseknél való részvételéről és fizetéséről.¹⁶

Debrecen, 1556. május 21.

Elhatároztuk azt is, hogy amikor halotthoz vagy temetésre a tanulók közül bárkit a nyugvóhelyre való kikísérésére küldenek, amikor énekkel kísérik ki az iskolamesterek a diákokkal, 16 dénár fizetést kapjanak; a 16 dénár fele részét az iskolamester kapja, a másik része a szegény diákok hasznára járjon, akiknek semmi jövedelmük nincs.¹⁷

4.

Tűzvészek Debrecenben.

Debrecen, 1564. szeptember 4., 6., és 8.

Örök és elmúlhatatlan emlékeztető jelen évben városunk három rendbeli égéséről.

A kegyes Mária születése előtti második napon (szept. 4.) tűz keletkezett, veszedelmes tűzvész a Burgundia utcán (in platea Bwrgondia) Kerékgyártó János házából, amely tűzvész valamennyi utcán, tudniillik a Cegléd (Zegled), Varga utca (Warga wcza), a Piacon (Theatro) és a Szent Miklós utcán (platea Divi Nicolai) igen sok házat elpusztított és megemésztett és sok jószágot megégetett, valamint más házak tetejét, sövényét és más épületeit teljesen hamuvá változtatott. Hasonlóképpen ugyanezen a héten a Csapó utcában (de platea Chyapo) Deák (Literatus) István házából, amely tűzvész ugyanezen utcában, valamint a Péterfia Jakab (Peterfy Jakab), Hatvan utcán (Hatwan wcza), a Mester (-) és Csemete (Chyemethe) utcán sok házat és igen sok épületet teljesen, másoknak a tetejét és a körülötte lévő épületeket porrá égetett, és ami a legnagyobb a többi között a legkiválóbb Szent András templomnak és tornyának a teteje is megégett,¹⁸ a torony csúcsán az érckakas is, amely sok éven át a melegtől, hidegtől és igen erős szelektől, vad viharoktól megőrződött, nappal és éjszaka álmatlanul állva mindenfelé vigyázott, a tűz lángját elviselni nem tudván, elromlani, lehullani és szokott helyét elhagyni kényszerült. Amely kakas ily veszedelemtől szánakozva és szerfölötti fájdalommal a templom csúcsáról leugrott, nyaka tört, így zuhant le a földre, nem kímélvén az életét, hűséges lelkét szerencsétlenül kilehelte és életét bevégezte. Így azon másodszeri tűzvészben a toronyban levő összes galamb a tűz lángjától megperzselődött, a fák elégték, így az itt levő óra is megégett és a ház, az épületek, valamint a templom, a papi, a templomszolgák, az eklézsia háza és épülete is¹⁹ az egész iskolával együtt azon tűzben elpusztultak. Ismét ugyanezen a héten Mária születésének napján (szept. 8.) harmadszor kelet-

¹⁶ A kollégiumi tanulóknak a város közösségéhez való szoros tartozását mutatja, hogy a diákok jelen voltak a temetéseknél és tevékenyen részt vettek a szertartásokban is.

¹⁷ MNL HBML IV.1011.a 1. k. 663/12.

¹⁸ A Szent András templom megfeketedett falai ezután még 62 éven át álltak pusztán. Újjáépítésüket Bethlen Gábor vezetésével indította el a már protestáns város 1626-ban. Az építkezést 1628-ban fejezték be Rákóczi György támogatásával.

¹⁹ Itt lakott akkoriban Méliusz Juhász Péter lelképásztor.

kezett tűz a Hatvan utcában (in platea Hathwan), ahol egy ház égett el a tűzben istállósval és más épületekkel együtt.²⁰

5.

Méliusz Juhász Péter rágalmazási pere.²¹

Debrecen, 1567. október 4.

Méliusz (Melius) Péter prédikátor úr és Márta bábaasszony között, akik ellen Katalin leány, aki szeme világtól megfosztattatott, valamilyen becstelen szavakat mondott, a mi jelenlétünkben a tanácsházában olyan megegyezés jött létre, hogy Katalin leány Péter urat és Márta bábaasszonyt bocsánatot kérve tőlük kiengesztelte, Péter úr és Márta asszony is megengedett neki, kölcsönösen kegyelmet kérve. A felek között olyan kötés tétetett, hogy ha ezután bármikor az említett leány bárhol erről az ügyről szemtelenül beszélne, és ezt a dolgot ismét előhozná, mezőn egy tanúval a városban kettővel bizonyítani lehetne, fővesztés büntetésével bűnhődjék, ugyanígy Péter és Márta asszony is, ha ezt az ügyet ezután felgerjesztenék, ugyanezt a büntetést kapják tanúságtétel alapján.²²

6.

Balázs csengeri papot paráznság miatt máglyahalálra ítéli Debrecen város magisztrátusa.²³

Debrecen, 1568. május 29.

Egy bizonyos Balázs áldozópap Csengerből (Chijenger) szoros bilincsből idehozott, felháborító és hallatlan paráznsággal vádolták, és ellene sok tanúvallomással a paráználkodás vádját összegyűjtötték és bizonyították, megégetésre ítélték, ma a városon kívül minden szánakozás nélkül tűzzel megégették és a tűz erejével húsból hamuvá vált.²⁴

²⁰ MNL HBML IV.1011.a 2. k. 30/5. (P. Szalay E. 1985. 31.)

²¹ A szűkszavú jegyzőkönyv a rágalmat nem említi. Valószínűsíthető, hogy mindkét fél részéről történt elítélendő dolog. Ez a határozat Méliusszal szemben a városi tanács elfogulatlan, független gondolkozására és eljárására vall. A város akkori főbírója Duskás Ferenc volt.

²² MNL HBML IV.1011.a 2. k. 204/1. Az eredeti latin szöveget fordította P. Szalay Emőke. (P. Szalay E. 1986. 38.)

²³ A bujaságot és a paráználkodást Méliusz Juhász Péter a legnagyobb bűnök egyikeként említette, amiért halállal kellett bűnhődni.

²⁴ MNL HBML IV.1011.a 2. k. 246/7. (P. Szalay E. 1987. 12.)

7.

Méliusz Juhász Péter és Somogyi Mátyás prédikátorsága idején hitelvi kérdésekben keletkezett per, melyben – a középkori szokásokat folytatva – Debrecen város magisztrátusa döntött.

Debrecen, 1571. október 6.

Méliusz (Melius) Péter úr, ezen Debrecen (Debreczen) város prédikátora és Patkó (Patko) Mihály lakosunk között egynémely per és viszálykodás támadt a vallás miatt, valamint Istenről szóló hitvallás miatt. Mivel Méliusz Péter úr Patkó Mihályt azzal vádolta, hogy Blandrata (Blandrata) György²⁵ és Dávid (David) Ferenc eretnokségében részes, nem különben Somogyi (Simigy) Máténak,²⁶ Méliusz Péter úr társának hitszakadása miatt. Ezért tisztos emberek közreműködésével az egész per és viszálykodás elsimult, és a nevezett Patkó Mihály Méliusz Péter úrtól bocsánatot kért. Kötelezték, hogy soha ezen eretnekek vezére, sem megátalkodott ne legyen.²⁷

8.

Méliusz Juhász Péter haláláról és temetéséről szóló magisztrátusi jegyzőkönyvi bejegyzés.

Debrecen, 1572. december 16.

Tiszteletes és legfőbb tudományokkal ékes férfi, Méliusz (Melius) Péter, a debreceni (Debreceniensis) egyház lelkipásztora²⁸ és más alsó-magyarországi részek egyházának legéberebb szuperintendense, december hónap hatodik napján, éj közeledtével, tizenegy órakor lelkét az Isten kezébe ajánlván, életét elvégezte. Aki a következő napon sokaknak könnyhullásával délután két órakor, hatalmas tömegtől kísérve a temető kertben kelet felől, a nagyobb domb csúcsán sírba temettetett. Erre egy nagy kő hengerítettett.²⁹

9.

Tanácsülési határozat arról, hogyan viselkedjenek a debreceni polgárok lakodalmakban és más vendégségekben.³⁰

Debrecen, 1574. december 28.

A szenátor urak a lakodalmi össszecsődületek és más lakmározások felől ilyen végzést tettek, hogy a lakodalmakban a lakmározás ne tartson tovább, csupán éjjeli tíz óráig. Ott pedig mindenki illendően és tisztességesen viselkedjék, a lármázástól és az illetlen szavaktól tartózkodva, ki-ki Isten-félelemben a kegyesség képét mutassa. A rossz

²⁵ Erdélyi reformátor, aki antitrinitárius elveket vallott.

²⁶ Az Erdélyi Unitárius Egyház megalapítója és első püspöke.

²⁷ MNL HBML IV.1011.a 3. k. 188/3. (P. Szalay E. 1989. 83.)

²⁸ Méliusz Juhász Péter 1561-től haláláig, 1572-ig volt Debrecen református püspöke.

²⁹ MNL HBML IV.1011.a 3. k. 328/1. (Balogh 1990. 71.)

³⁰ A határozat mutatja, hogy mennyire beleavatkozott a magisztrátus az egyének magánéletébe is, ha olyan jelenséget vett észre, mely rontotta a puritán erkölcsöt.

és ártalmas pipázástól ki-ki tartózkodjék, az ajtókat ne csapkodja, óvakodjék a tilalmas perlekedéstől és viszálykodástól. Ha valakit a lakodalmakban tíz óra után lakomázásban tetten érnek, ott illetlen lármát indít, olyan büntetést kapjon, hogy 15 napon át bilincsből őrizet alatt fogjuk tartani, ha annyi ideig tartó fogságot nem akarja kiállani, nem másként büntetődjék, mint 10 forint lefizetésével, amellyel kényszerüljön magát vonakodás nélkül megváltani.

Ezt pedig azért rendelték a szenátor urak, hogy mindenki óvakodjék, nehogy az Isten nevének tiszteletét és igéjét gonosz módra az ilyen szentségtörőktől meghallja. Ruhának való bársony osztogatását is ezúttal megtiltják, kivéve testvérek, rokonnak vagy sógornak; kölcsönösen ajándékozni meg van engedve, de az ajándék kikényszerített osztogatása a kigondolónak szándékolt nyereszkeskedése okából megtiltódik.³¹

10.

Méliusz Juhász Péter házának egyházi használatra való megvásárlása.

Debrecen, 1575. január 22.

Erzsébet asszonynak tisztelendő Méliusz (Melius) Péter a debreceni (Debreceniensis) egyház lelkipásztora özvegyének a főbíró úr, valamint a debreceni esküdtek és szenátorok által egy bizonyos házról kiadott és kibocsátott levelének mása 1575. év január 25-én.

Mi, Szabó (Zabo) Dávid főbíró, Debrecen város esküdtjei és szenátorai emlékezetül adjuk jelen levelünk értelmében mindenkinek, akit csak illet, hogy a néhai tiszteletes úrnak Debrecen egyháza kegyes emlékü igen éber lelkipásztorának, Méliusz Péter úrnak a Szent András templom sarkán, vagyis a Hatvan utcának nevezett (platea Hatwan utcza) utca északi részén lévő és fekvő kőházát összes tartozékaival együtt ezen Méliusz Péter özvegyétől, Erzsébet asszonytól biztos és meghatározott értékben az egyház használatára megvásároltuk. A ház árához egy házunkat, amely északról a debreceni plébánia, délről pedig a néhai nagyszombati (Tyrnaviensis) Szűcs (Zuch) Mihály házában szomszédságában van, amelyet mi megvásároltunk és az egyház használatára fordítottunk az előbb említett asszonynak, Méliusz Péter özvegyének, valamint leányainak, ugyanezen Méliusz Péter fogant Annának³² és Dorottyának a fiak, testvérek, örökösök és leszármazottak fiaira mindenről felelően egyformán bírni, birtokolni adtuk és elrendeltük. Végül adjuk és elrendeljük örök jogon és visszavonhatatlanul, senki ellentmondó nem lehet. Megemlékezvén pedig az előbb említett Méliusz Péter úr hűséges, éber szolgálatáról és az Isten tiszteletének elmozdításában végzett hív munkájáról halála után is, ezt a jóindulatot utódai, nemkülönben özvegye, valamint előbb említett leányai körül nem haboztunk megmutatni és kinyilvánítani úgy, hogy amíg az említett özvegy-asszony más férfival nem házasságba nem jutnak, Debrecen városában mindenféle adó és taksa, valamint szolgálatok alól, amelyek a debreceni polgárok között mindenkire vonatkoznak, általunk szabadok és mentesítettek. Ha pedig Isten úgy akarja, férjhez mennének, a mi házunk, amelyet neki rendeltünk és adtunk, mindenfajta

³¹ MNL HBML IV.1011.a 3. k. 504/1. (Balogh 1993. 61.)

³² Anna később a bétkéi lelkipásztorhoz ment férjhez.

tulajdonosai és örökösei akkor az adók és bármiféle taksák fizetéseinek, valamint szolgálatok követelésének alávettesenek és köteleztesenek.³³

11.

Oláh Ambrusné boszorkányságáért ekléziát követ.³⁴

Debrecen, 1575. augusztus 30.

Dorottya nevű asszony, Oláh Ambrus felesége, aki esztelenségekkel valamint csalásokkal törekedett saját hasznára, azután megfogva és már az ítélőszéken törvény elé állítva könyörgött, hogy a szenátus előtt élő szóval vallhassa meg bűnét, kijelentve, hogy cselekedetét megbánta, ezért végül a szenátustól engedélyt nyert, hogy nyilvános istentiszteleten az egyháztól kegyelmet kérjen fővesztés alatt, hogyha pedig esztelenségét a következőkben is gyakorolná, ne késlekedjenek és elítéljék. Ezentúl még Vásáros (Vasaros) István kezeskedett érte.³⁵

12.

Fodor Péter végrendelete, melyben 100 forintot hagy a város iskolájában tanuló diákoknak.³⁶

Debrecen, 1586. március 19.

Az igen kiváló és nagyszerű férfi, Gönczy (Geonczy) György úr a saját és az iskolánkban tanuló diákok nevében és személyében előttünk személyesen megjelenve kijelentést tett oly módon, hogy a nemes Deák Fodor (Literatus Fodor) Péter debreceni lakos ebből a világból el akarván távozni vallásos kegyességből és a tanulás érdekében azon ifjaknak és diákoknak, akik a város iskolájában időznek és tanulmányokat folytatnak, végrendeletileg 100 forintot hagyott készpénzben, amelyet Tar (Thar) István, Kis (Kys) Boldizsár, Bornemissa (-) Ferenc az említett Deák Péter összes javainak gondnokai teljesen, egészen, fogyasztás nélkül kiadta és megfizette, előttünk erről őket megnyugtatta és mentesítette.³⁷

³³ MNL HBML IV.1011.a 3. k. 513/1. (P. Szalay E. 1994. 16.)

³⁴ Az ekléziakövetésről ez az első bejegyzés Debrecen város jegyzőkönyveiben. Az ekléziakövetés az úrvacsorától való eltiltásból, a bűnbánatból, majd a hívek közösségébe való visszavételből állt szintén ünnepléses cselekvésekkel. Méliusz idejében az ekléziakövetés még nem volt olyan szégyenletes és keserves, mint később. Az ekléziakövetést leginkább a halálbüntetés alól mentesített paráználkodókra rótták ki, de más bűnösöket is sújtottak vele.

³⁵ MNL HBML IV.1011.a 3. k. 583/3. (P. Szalay E. 1994. 56–57.)

³⁶ A kollégiumi diákok tanulmányait és az iskola fenntartását a város intézményes gondoskodása mellett magánadományok is segítették.

³⁷ MNL HBML IV.1011.a 4. k. 32/3. (P. Szalay E. 1995. 54.)

13.

A Szent András templom új harangjának megvásárlása.³⁸

Debrecen, 1589. március 1.

Nyakó (Niako) Bálint, Nagy (Nagy) Lőrinc, Török (Teoreok) Kelemen Angyalháza (Angialhaza) falu bírása és esküdtsége előttünk személyesen megjelenvén, kijelentették ezen módon, hogy ők a harangjukat nekünk, tudniillik Debrecen (Debreczen) mezőváros bírásának és esküdt polgárainak teljesen és egészen megfizetett és általunk felvett 29 forintért eladják és áruba bocsátják.³⁹

14.

Magisztrátusi jegyzőkönyvi bejegyzés Gönczy Kovács György, Debrecen prédikátorának halálhíréről.

Debrecen, 1595. május 26.

Gyászos ez a nap nekünk, Debrecen (Debreczen) mezőváros lakóinak és a magyarországi összes egyháznak, és nagyon siralmas is, mivel tisztelendő és tiszteletes, a halhatatlan emlékezetre méltó Isten dicsérő és Isten nyájának igen éber pásztora, Gönczy (Geonczy) György úr minden keresztény, legfőképpen azért a debreceniek gyászára este hét órakor meghalt.⁴⁰

15.

Balogh Mihály debreceni lakos hatalmaskodása, mellyel megsérti a Kollégium területiális jogát.⁴¹

Debrecen, 1598. január 19.

Balog Mihály, Falu Máté szolgája az Scholára ment volt, valami más hajdú legény után fegyveres kézzel, mivel hogy ott vagdalkozott, az schola szabadságát megrontotta, azért az törvény őtet megsűjosította volna, de törvényre nem bocsátnánk, az sok jámbor kérésekre megengedték neki, és vallja és fogadja, hogy ezután ez dologért se deákot, se egyéb rendbeli embert meg nem háborít, sem háboríttat, meg sem emlékezik róla, az ura is azonképpen köti magát. Ha pedig azt cselekednék, méltó büntetéssel ezen törvényre megbüntetessék.⁴²

³⁸ A gótikus Szent András templom 1564-ben a tűz martalékvá vált. Újjáépítése sokáig váratott magára az 1566. évi tatárjárás, a Karácsony Sándor-féle felkelés és a tizenöt éves háború miatt. Az istentiszteleteket a még álló északi oldalfalhoz épített toldaléképületben tartották, új harangot pedig csak 1589-ben vásároltak egy elnéptelenedő környékbeli falutól.

³⁹ MNL HBML IV.1011.a 4. k. 174/2. (Balogh 1997. 19.)

⁴⁰ MNL HBML IV.1011.a 5. k. 166/1. (Balogh 2001. 47.)

⁴¹ A Kollégium területiális jogának megsértése is főbenjáró bűnnek számított, szigorúan büntették.

⁴² MNL HBML IV.1011.a 5. k. 425/1. (Balogh 2002. 104.)

16.

A hitüket elhagyó Dus Katát és Tóth Jánost fejvesztés terhe mellett Debrecen városából kiűzik.⁴³

Debrecen, 1598. március 14.

Mínthogy Tót (Thot) János és Katalin, Dus Benedek leánya innen elmenvén, hiteket megtagadván orosz pap által esküttenek öszve az házasságra, azért végeztük felőlök, hogy innen elmenjenek, mint hiti hagyottak az vásárról, és soha Debreczenben (Debreczen) se lakni, se másképpen ne merjenek jönni, mert ki itt látja, mindjárt bemondják, fejek vétessék.⁴⁴

17.

Magisztrátusi jegyzőkönyvi bejegyzés, mely szerint Debrecen város előjárói Nagy Imrénét bűbájossággal és varázslással vádolják.⁴⁵

Debrecen, 1599. szeptember 11.

Bíró uram, mint magisztrátus és actor⁴⁶ Nagy (Nagi) Imréné alperes ellen bizonyítsa meg, hogy maga vallotta, hogy az orvosságért hagyva testámentumban hattak neki. Annak felette oldó-kötő, és az Isten igéjét babonáságra ferdítette bűjös-bájos és varázsló.⁴⁷

18.

Magisztrátusi jegyzőkönyvi bejegyzés Debrecen város Isten és ember által megteremtett védelméről.⁴⁸

Debrecen, 1606. december 10.

Hogy noha ez mi városnak csak árokkal és tövistöltéssel kerítetve körül, mindaz által az Isten ü felsége annyi sok veszedelmes állapotban kegyetlen ellenségek ellen is erőssé tőtte, és megoltalmazott ez városunkban bennünket: mégis ezután is ugyanezen kerítés erősségünk leszen Isten után, s keresztény vigyázásunk után pedig az Úristen így tart, meg kell tartanunk, vagy Isten csendességét adván különben erősítenünk kelletik. Eddig sok rendbeli ember meghányta, s fogta lakatunkat, leverte, kiből fogyatkozásunk esett, hogy azután az mi essék, az ki ezt meghányná, az ellen büntetést végeztünk.

Hogy semmi rendbeli ember, se itt való, se pedig kívül való nemes ember vagy hajdú, senki és semmi rend ez városunk kerítését, sőt egy sem más felől, sehonnan meg

⁴³ Méliusz főbenjáró bűnnek tartotta a hitszegést, s az ő általa vallott hitigazságtól való eltérést.

⁴⁴ MNL HBML IV.1011.a 5. k. 451/14. (Balogh 2002. 118.)

⁴⁵ A boszorkányságot, varázslást, bűvölés-bájolást a reformátorok is az ördögökre vitték vissza. Ha pedig a megszállt emberekből az ördögöket kiűzni nem sikerült, akkor halálra kellett őket adni, hogy megszabaduljon tőlük az emberiség. Méliusz az igézést, a jóvendölést gonosz babonának tartotta, ezért megtiltotta őket.

⁴⁶ Actor: felperes.

⁴⁷ MNL HBML IV.1011.a 5. k. 74/5. (Balogh 2006. 129.)

⁴⁸ A határozat ugyan a város védelmét szolgálja, de benne van az immár önállóvá vált, a földesúri függés alól kiszabadult „debreceni republica” öntudata is. A város megmaradásában ugyanakkor nagyon nagy szerepe volt a hitnek, a magasabb gondviselésnek.

ne merje hányni, és általhágni, se ki, se be ne menjen. A kapuról egyikről se nagyról, se kicsinről az lakatot le ne merje verni, mert ha valaki, akárki legyen, ez ellen cselekszik, a fél keze (...) elvágatassék....

Ugyancsak így határoztunk, hogy vasárnap nap, míglen az déleesti prédikáció meg nem lesz, semmiféle szekerezt az sorompókon be nem kell bocsátani, így is járni.⁴⁹

19.

Debrecen város tanácsának határozata a tánc és a vigalom szabályozásáról.⁵⁰

Debrecen, 1610. május 16.

Az Úr napján a szenátorok gyülekezete így határozott.

Mivel az Úristen még az ostort közölünk ki nem vötte, hanem napról napra nevededik, az táncolást penigh elkezdtek sok rendbeliek az régi tilalom ellen, annak okáért valamíg az Úristen csendes állapotot nem hoz, és az tanács végezésből meg nem engedi, senki táncolni ne merjen, és hegedülni, lantolni, és virginálni.⁵¹ Ha az gazda vagy itt való emberrel hegedültet, az vagy másunnan hoz, az gazdát az mely hozza és hegedültet vele bíró uram az féle hegedültető gazdát tizenötöd napig vitesse az fogházba és ott tartassa. Az hegedúst is vigyék az kézi kalodában.⁵²

20.

Debrecen Város Tanácsa a Bethlen Gábor fejedelem által a református iskolának adományozott szepesi dézsmából 1/4-ed részt átenged a coetusnak,⁵³ a fennmaradó 2/3-ad részt az iskolai kiadások fedezése végett megtartja magának.⁵⁴

Debrecen, 1610. július 24.

A szenátus gyülekezetében határozat született, hogy az mely szepesi (Zepessi) búza dézsmát az fejedelem az debreceni iskolához adott örökül, úgy vegyék az dézsmát, hogy minden egy földtül adjon az szántó ember egy-egy egész negyed búzán, az vagy árpát adjon.⁵⁵

⁴⁹ MNL HBML IV.1011.a 6. k. 246/6.; 247/1; 248/2. (Szendiné O. E. 2002. 94.)

⁵⁰ A város vezetői úgy gondolták, hogy a világi pompa nemcsak az ellenségek figyelmét, de az Isten nemtettségét is kiváltja, ezért került sor a tánc és vigalom szabályozására.

⁵¹ Virginál: a spinét nevű zongoraféleség egyik változata a 16-17. században.

⁵² MNL HBML IV.1011.a 6. k. 590/1.

⁵³ Coetus: gyülekezet. A diákok szigorúan szervezett közösséget alkottak. A coetus tagjai évente vezetőt választottak maguk közül, akit seniornak neveztek, helyettese a contrascriba volt. A melléjük választott tizenegy esküdt (juratus) képezte az iskolai törvényszéket, amelynek ülésén mindig a senior ülnökölt. Az iskola rendje a 19. század közepéig maradt fenn, később még egy évszázadon át egy-egy diákszoba közösségét neveztek coetusnak.

⁵⁴ A coetus azonban nem nyugodott bele a dézsmát 2/3-ad részének elvételébe, és addig harcolt, míg Bethlen Gábor 1614-ben az egész szepesi dézsmát nekik rendelte.

⁵⁵ MNL HBML IV.1011.a 7. k. 620/7. (P. Szalay E.–Szendiné O. E. 2007. 61.)

21.

Debrecen város nótáriusának Istenhez való fohásza az 1618. évi magisztrátusi jegyzőkönyv bevezetéseként.

Debrecen, 1618. január 1.

Kegyelmes Felséges Mindenható Atya Úristen mi Urunk Jézus Krisztusnak dicsőséges Szent Atyja ki vagy minden állatoknak teremtője és megtartója az Te szent fiaddal mi Urunk Jézus Krisztussal és az szent lélekkel. Ki vagy igaz ítélő, irgalmas, kegyelmes, bölcs, hatalmas és erős Isten, könyörgünk te szent Felségednek, mint kegyelmes Atyánknak, Istenünknek. Tekints meg minket te nyomorult híveidet az te dicsőséges szent székedből, hallgasd meg az mi alázatos könyörgésünket, kik az te nevedben egyben gyülénk. Légy mi velünk az mi gyülekezetünkben, bocsásd meg az mi hasztalan bűneinket, tisztíts meg minket az mi álnokságinknak vétkeiből. Bírjad és igazgassad az mi szívünket, lelkünket mindenekben az te szent akaratodból, hogy minden cselekedetünk és életünk teneked kedvesek lehessenek. Bírj és igazgass minket az te szent lelkeddel, mert mi minden jóra magunktul igen erőtelenek vagyunk. Tarts meg az te nyomorult szent egyházadat es az te szegény nyomorult várasodat, holott az te neved segítségül hívatatik, tiszteltetik és imádtatik. Te pusztítsd el Úristen az mi vétkeinket az te örökségedre, hogy itt az helyen, az te nevedet hálaadással tisztelhessek és dicsérhessek mindörökké. Külső szükségünkben is tekints meg minket, és válassz mi közülünk oly gondviselőket és előttünk járókat, kiknek minden igyekezetük és fő szorgalmatosságok legyen a te tisztességednek és dicsőséged magasztalásának elővitelére, te nyomorult népednek külső állapotjának javára és megmaradására. Építs fel minket Úr Isten az te erős lelkeddel, mint régenten az te néped eleit járókat, kiket te választottál. Adj is lelket, eszet, elmét, bölcsességet azoknak, az kiket te mi előttünk választottál, hogy az jó és gonosz között tudjanak választást tenni, és az te nevedet az te szent lelkednek vezérlése által tudják igazítani, és vezérteni minden jóra.

Vedd ki Úristen mi közülünk az tiszta és nyilvánvaló irigységet és egymás ellen való gyűlölséget és az versengő lelket, hogy egyenlő lélekkel te szent Felségedet dicsérhessek, magasztalhassuk, és egymást szeretettel böcsülhessük, hogy az te népednek jó példa adók lehessünk. Lásd meg Úristen az környülünk való farkasoknak igyekezetit, kik minden tanácsokkal, gondolatokkal azon vadnak, hogy minket te szegény juhaidat megemészthessenek, és az földről eltörölhessenek. Ne hagyj Úristen minket ezek mia megemésztetnünk, hogy ne dicsekedhessenek az mi romlásunkban és ne rémülhessenek mi rajtunk az kevélyek te ellened. Adj eszet, elmét elégségeset és sokféle nagy terheknek elviselésére, hogy ezután is mind ez egész földön minden népek csodálkozván böcsülhessék meg az te csodálatos mi rólunk való gondviselésedet és hatalmadat, minden nemzetségek félelemmel tiszteljenek tégedet, és rettegéssel szolgáljanak teneked. Minden hitetlen kegyetlen népek esmérjenek meg nyilván, hogy az te népednek te kiváltképpen való gondviselő és megtartó Istene vagy, és az méltatlan erőszak cselekedőknek erős megbüntetője vagy. Az te szegény híveid penig te benned vehessünk erős bátorságot, bizodalmat, hogy minden nyomorúságokban segítségék és kimentőjük vagy, és az te kegyelmességedben mindenkoron bízhasanak. Tarts meg Úristen minket mind végiglen az te igaz esméretedben, hogy örökké az te kegyelmességednek edenyi lehessünk. Engedd meg ezeket mi szent Atyánk az te áldott örökkévaló Szent Fiadért az mi megváltó és közbenjáró urunk Jézus Krisztusért (Jesus Christus), ki te veled Szent Lélek

Istennel egyetemben egy istenségben él és uralkodik mind örökkön örökké Ámen. Mi Atyánk...⁵⁶

22.

Magisztrátusi jegyzőkönyvi bejegyzés a Debrecen városában működő nyomdáról, annak elhelyezkedéséről.⁵⁷

Debrecen, 1619. március 7.

A Péterfia Jakab (Peterfijakab) utcán lévő ház vásárlásáról és helyzetéről, mely ház az északi kerületben található, keleti szomszédja a Nyomdász (Typographus) Pál⁵⁸, nyugati Szűcs (Zucz) Gáspár. A kiadott leveleket a város közpecsétjével a nótárius hitelesítette.⁵⁹

23.

Rheda Péter könyvnyomtató házának eladásáról.

Debrecen, 1623. január 28.

Réda (Rheda) Péter könyvnyomtató⁶⁰ velünk szemben személyesen megjelenve vallo-mást tett. A házát, amely egykor a Péterfia (Peterfia) utcán, a könyvnyomtatók között nyugatra volt található, délre az Ötvös (Otvos) Márton házától, északra pedig a Szabó (Zabo) Ferenc házától, örökös jogon odaadta és eladta Kecskeméti (Keczkemeti) Máté deáknak 110 forintért, ahogy adta és eladta, megfizette az árát ezen írás tanúsága szerint. Kiadják erről a leveleket.⁶¹

⁵⁶ MNL HBML IV.1011.a 8. k. 1/1. (P. Szalay E.–Szendiné O. E. 2007. 94–95.)

⁵⁷ A debreceni nyomda elhelyezkedéséről 1571-ből vannak adataink, amikor Keszi György 37 forintért eladta a Péterfia Jakab utcán lévő telkét Komlós András tipográfusnak. Ezen a Péterfiáról a Csapó utcára átnyúló telken működött a nyomda ettől kezdve mintegy száz éven át. Már az 1600-as években Nyomtatóköznek mondják a mellette húzódoó sikátort, s ez a név a mai napig rajta maradt az itt nyitott utcán. Azt azonban, hogy a mai Nyomtató utca melyik telkén állt a műhely, nem tudjuk. Benda–Irinyi 1961. 23–24.

⁵⁸ Lipsiai Rheda Pál 1596-tól 1619-ig működött, mint a város „nyomtatója.” Külföldi származású (lipcsei német) volt ugyan, de elmagyarosodott. Deákos műveltségű, iskolázott emberként maga is gyakran írogatott, főleg bibliai törvényeket fordított magyar nyelvre.

⁵⁹ MNL HBML IV.1011.a 8. k. 136/1. (P. Szalay E.–Szendiné O. E. 2007. 191–192.)

⁶⁰ Rheda Péter 1620-tól 1630-ig állt a debreceni nyomda élén. A bejegyzésből kitűnik, hogy a tipográfiai műhely ekkor is változatlanul a Nyomtatóközben volt. Halála után a város a házát és a nyomdai felszerelését adóssága miatt letiltatta, ettől kezdve a nyomda bizonyíthatóan a város tulajdonába került.

⁶¹ MNL HBML IV.1011.a 8. k. 439/1. (Szendiné O. E. 2010. 17.)

24.

Mészáros Benedekné, Margit asszony adókönyvités fejében jelentős pénzadományt ígér a kollégiumi szegény tanulók számára.⁶²

Debrecen, 1619. december 28.

Tisztos öregasszony, Margit a néhai nemes D. Mészáros (Mezaros) Benedek özvegye a szenátus előtt személyesen megjelenve önként és szabadon kényszerítés vagy ösztökélés nélkül élő szóval ezt a fent megírt vallomást adta ki és örök emlékezetül beíratta a közös jegyzőkönyvbe ily módon.

Tisztelendő nemes uraim én kegyelmeteknek ezen könyörgök, mai öregasszony állati gyarló állapotomat tekintse meg kegyelmetek, és az adó dolgából, fizetésből könnyebítsen meg ilyen formán, hogy ez mostani 1619. esztendőül fogván ezután immár éltömig minden esztendőnként az derék adóban adok húsz forintot, utcaszeremet is feljebb ne vessék az kapitányok, míg élek. Ha az Úristen életemnek óráját elhozza, ilyen vallást teszek, hogy az mi pénzem van nekem az én megholt Mészáros (Mezaros) Benedek uramtul maradott úgy, mint hatszáz forint, azt épen, szárazon az deákoknak és szegényeknek hagyom, úgy hogy az kiutaltatván az én javaimból, azkori debreceni (Debreceni) bíró uram kezében adassék és ő kegyelme az böcsületes tanáccsal együtt utaljon ki belőle, az hová jobbnak ítélik lenni. Mivel az előbb említett asszony kérését az egész szenátus helyeselte és megengedte, beírták bizonyáglevélbe.⁶³

25.

A harangozás tilalmáról.

Debrecen, 1627. január 13.

Eltemettük ünnepélyes gyászmenettel a mai napon a nemes és tekintetes Szűcs (Zwts) Györgyöt. A tanulók szónoklataival, és magyar versek elszavalásával, sírversekkel és új harangok harangozásával, melyet eddig nem vezettek be, de ezután minden időben a halott elkísérésénél ezt kell tenni. Ezt a szokást ezután meg kell őrizni, protestál a levéltárőr, Győri (Gieöri) György. Ezt a tiltakozást az összegyűlt szenátus érvénytelennek tekinti, és a harangozás szokását nem engedte elfogadni.⁶⁴

⁶² 1628-ban valóban támogatta a szegény sorsú diákokat: 300 forintot tett le a főbíró kezébe azok számára, akik német akadémiákon szándékoztak tanulni. A 17. században gyakori volt, hogy a debreceni polgáraszszonyok adakoztak. A város templomai felszerelésének tekintélyes része azok adománya.

⁶³ MNL HBML IV.1011.a 8. k. 207/1–2.

⁶⁴ MNL HBML IV.1011.a 9. k. 730/7.

26.

A debreceni diákok fellépése jövedelmeik megnyirbálása miatt.⁶⁵

Debrecen, 1627. november 30.

Az emlékezet végett. Minthogy a mi iskolánk tanulói aláírt esküvére készen, egyenként cselekedve, egységes szavazattal és egyezéssel együttesen megesküdtek, hogy ők az iskolából elmennek, és elhagyják a mi közösségünket, hogy ha az egyház javadalmát, a kézműves mesterek céhéből évenként keletkező pénzt – melyet elvettünk tőlük, és a templom helyreállítására fordítjuk – nem adjuk vissza. Ezért tetszett nekünk, hogy azokat a javakat a tisztelendő urak közbenjárására, a szatmári (Zattmarini) közgyűlés előtt kihirdetve a tanulni vágyó uraknak állítsuk vissza a nemes és tekintetes Juhos (Juhos) Ferenc kezdeményezésére és bírósága alatt, most és mindörökké. A szenátus tanácskozása alapján. Akkor az egész szenátus az idősebb Putnoki (Putnoki) János úr közbenjárására, és az első pásztor, Szegedi (Zegedi) János, és az ő kollégája, és Váci (Vaczi) András szoboszlói (Zobozloiensis) pásztor szokás szerint tiltakozik, hogy ily módon szokatlan dolgot cselekednek a tanulók. Lázadókkal és nem tanulókkal számolnak ezután, és az összeesküvés elindítóit méltó büntetéssel számolhatnak a jövőben: javadalmaktól való megfosztással. Ezen felül a szenátusnak ezektől a törekedőktől kötelezvényt kér. Nyilvánvalóan fennáll ugyanis, hogy az iskola rektorának tudta nélkül, vagy a pásztor urak jóakarata mellett történt az összeesküvés a szenátussal szemben. Mely okból kifolyólag a szenátus igen nagyon fog őrködni ezek után, hogy amilyen módon bizonyos tanulók magukat viselték, azokra büntetést szabjanak ki.⁶⁶

27.

Rákóczy György fejedelem hozzájárulása a Szent András templom újjáépítéséhez.⁶⁷

Debrecen, 1628. október 20.

Conferált⁶⁸ az fejedelem és felesége az Templom épületire 1500 forintot, melyet az adóból defalcaltatott⁶⁹ húszezer zszindelyt, 400 deszkát.

⁶⁵ A debreceni tanács 1627-ben úgy döntött, hogy a céhek által hagyományosan az iskolának juttatott járandóságokat a templomépítésre fordítják. A coetus tanulói azonban egységes esküvel megerősített és írásban is lefektetett határozatot hoztak, hogy ha nem kapják vissza az elvett jövedelmet, elhagyják az iskolát és a várost. Az egyházi hatóság hatására ugyan a tanács visszaadta a céhes járandóságot, de megfenyegette a diákokat, hogy a jövőben hasonló merészségért lázadónak minősíti és megbünteti őket. Ez egyet jelentett az iskolai szabadság korlátozásával. A 17. században megismétlődő lázadások miatt ugyan megnyirbálták a coetus jogait, de a város ezután sem szólt bele közvetlenül a Kollégium ügyeibe.

⁶⁶ MNL HBML IV.1011.a 9. k.

⁶⁷ A cserepes sisakkal fedett favazas tornya tetején Rákóczi György költségére készített aranyos gomb fénylett, ott mutatta az idő múlását a Rákóczi adományozta óramű is. A templomot körülvevő cinterem sarkában, 1642-ben építették fel a vakolatlan téglás Verestornyot, amelyben elhelyezték azt az 56 mázsás harangot, melyet az időközben fejedelemmé választott I. Rákóczi György öntetett a harmincéves háborúban zsákmányolt ágyúkból, és Debrecennek ajándékozta.

⁶⁸ Conferál: összehord, összegyűjt, megajándékoz.

⁶⁹ Defalcál: levon.

Rákóczy György uram öngyása egy aranyos gombot⁷⁰ csináltatott, az toronyra tötték fel. Ugyancsak ő maga az napkelet felől való ajtajára az Templomnak faragott kövekből csináltatta az oszlopokat és küszöböket, felyül sárkánt és maga címerét kifragtatván.⁷¹

28.

Debrecen Város Tanácsának jegyzőkönyvi bejegyzése az újjáépített Szent András templom 1628. évi felszenteléséről.

Debrecen, 1628. november 20.

Ezt a debreceni (Debreczeniensis) templomot, melyet a régi időkben Szent Andrásról (S. Andras) neveztek el, s 64 éve áll szörnyű romokban⁷² egy tűzvész következtében, mintegy hamvaiban porladva, 1626-ban kezdték el újjáépíteni a tekintetes és nemes Mike (Mike) Pál főbírósa idején, 1627-ben pedig a tekintetes és nemes kegyes emlékeztű Szűcs (Zwcz) György közös szándékkal és készséges lélekkel igyekezték előmozdítani a megkezdett újjáépítést. Miután bírónak választották, 11 nap múlva meghalt, és helyébe választották egységes szavazattal a nemes Juhos (Juhos) Ferencet, aki a templom munkálatait folytatta. Végül a jelenlegi 1628. évben az igen jóindulatú úr, a tekintetes és nemes Bacsó (Batsio) János tette rá végül a kezét a munkára.

Így a templom az egész respublicának öröme és a megtekintésére összesereglett prédikátorok jelenlétében feldíszítve, vers, ének, egyházi szónoklatok, kegyes fogadalmak és úri szent vacsora kiszolgálása mellett, a Szent András régi elnevezés félre tételével, a Szentháromság egy Istennek tiszteletére november 26-án felszenteltetett. Az igen tisztelt pásztorok által vezetve, ekléziánk lelki irányítása alatt, Tornai (Tornay) Ferenc és Szegedi (Zeghedi) János urak, Kecskeméti (Ketskemeti) Mátyás iskolaigazgató jelenlétében, Gyügyei (Giwgey) Boldizsár távollétében, miután egy másik igazgató helyettesítette.

Úristen, könyörgöm hallgass meg engem, irgalmasan, a te szent imáiddal, a te fiad, Jézus Krisztus urunk által, Amen.⁷³

⁷⁰ A Rákóczy György által adományozott aranyos gombot Demeter kovács helyezte – részeg fővel, de remegés nélkül – el a régi templomgomb helyére.

⁷¹ MNL HBML IV.1011.a 9. k. 223/4–5. Az új bejárat a keleti oldalon nyílt, ide csináltatott a fejedelem oszlopos, sárkánydíszes, saját címerével is ékesített faragott reneszánsz stílusú kőkaput.

⁷² A régi Szent András templom az 1564. évi szeptember 6-án támadt nagy tűzvészben pusztult el annyira, hogy csak romos falai maradtak meg. A templom gyors újjáépítését földesura, Bethlen Gábor kegyes adománya tette lehetővé. A templom arculatát alaposan megváltoztatták. Téglapillérekkel alátámasztott gerendás fémennyezetet kapott, tornyát széles kőpárkány díszítette.

⁷³ MNL HBML IV.1011.a 9. k. 229/1–2. Az eredeti latin nyelvű szöveget fordította Szendiné Orvos Erzsébet.

29.

Debrecen város magisztrátusa megtiltja, hogy vidéki lelkészek helyettesítsék a debreceni prédikátorokat.

Debrecen, 1642. május 4.

Mínt hogy prédikátor uramék Istennek kegyelmességéből már hárman vadnak, és kegyelmek más vidéki prédikátorokat sem mester uramékat (kivéve az ünnepnapokon) az prédikálásra ne kérjenek fel, hanem ha szintén rend szerint az prédikálás ő kegyelmek közül az kár nem volna is, mindazért folyamatosan itthon lévén, magok prédikáljanak, az kívánsága a Tiszteletes Tanácsnak.⁷⁴

30.

Oláh Miklós debreceni polgárt a város vezetése Istenkáromlás miatt megkövezéssel bünteti.⁷⁵

Debrecen, 1647. március 11.

A tanácsnok urak és Oláh (Olah) Miklós közötti ügyben a bizonyágtételek után határozat született. Bűvön hozzák a tanúk vallási, hogy sokszor az mindenható Isten nevet eb, ördög, disznó adtával-teremtettével megkáromlotta, azért kővel veretessék agyon.⁷⁶

31.

Komáromi Csipkés György prédikátor működését méltató jegyzőkönyvi bejegyzés.

Debrecen, 1663. március 10.

Komáromi (Comaromi) György uram megmarad, fizetését keveselli, diffikultálja,⁷⁷ kiváltképpen a fa dolgát. Amint maga ő kegyelme mondja, nem úgy prédikál, mint az több papok.⁷⁸

⁷⁴ MNL HBML IV.1011.a 10. k. 1005. Az eredeti latin nyelvű szöveget fordította Szendiné Orvos Erzsébet. 1630-tól három pap prédikált Debrecenben: az első a Nagytemplomban, a második a későbbi ideiglenes „szín”-ben, a harmadik az Ispotályhoz volt rendelve. 1642-től kötelező volt számukra a vasárnapi mellett a szombati istentisztelet és úrvacsoraosztás is, ezért néha vidéki lelkészeket kértek fel helyettesítésükre, amit azonban a tanács megtiltott.

⁷⁵ A 17. században Debrecent sújtó katasztrófák, a háborús események lelki válságba sodorták a város lakosságát, ami részint erkölcsi lazaságot eredményezett. A nép a várost ért nyomorúságot elsősorban Isten haragjának tulajdonította, ezért égettek boszorkányokat, és köveztek agyon embereket istenkáromlásért.

⁷⁶ MNL HBML IV.1011.a 12. k. 83/1. Az eredeti latin szöveget fordította Szendiné Orvos Erzsébet.

⁷⁷ Difficultal: kifogásol, nehezményez.

⁷⁸ MNL HBML IV.1011.a 15. k. Komáromi Csipkés György (Komárom, 1628 – Debrecen, 1678. okt. 6.): református prédikátor, egyházi és nyelvészeti író. 1657-től haláláig volt Debrecen református lelkésze. Puritán elveket vallott. Nagyszámú latin és magyar nyelvű egyházi munkát írt. Munkásságának méreteire jellemző, hogy 1677-ben kinyomatta műveinek jegyzékét, mely 61 munkát tartalmazott. Legnagyobb irodalmi teljesítménye bibliafordítása, mely csak halála után jelent meg (Leiden, 1718). Csillagjósatról és az üstökös csillagokról írt munkáiban a babona ellenszerül a tapasztalatot és a tudományos felvilágosítást

32.

A kollégiumi coetus és Debrecen Város Tanácsa közötti súrlódásokról.⁷⁹

Debrecen, 1663. szeptember 13.

Mivel az scholai törvényeknek erejek, függések az tiszteletes tanácstul vagyon, az scholabeli ifjúság között pedig nagy fogyatkozások vannak, mert mikor tiszték változása esnek közöttök, szeniorok, kontrascibák, kollégák és egyéb féle tiszték változása vannak s voltak (az régi rossz úzusok⁸⁰ szerént) nem nézték az Istenes életűeket, az tudósokat, érdemeseket, alkalmasokat, hanem akárminemű erkölcstelen, tudatlan, s egyéb excesszusokban⁸¹ forgó volt is az vitus legény, mindazáltal per veterismum⁸² ugyanacsak immediate⁸³ sullidalt a tisztben, melyet az tiszteletes tanács konszenzusából⁸⁴ tollaltatni⁸⁵ akarnának ezután az már megesezt és ezután megesehető abúzusoknak⁸⁶ és excesszusoknak eltávoztatásáért.⁸⁷

33.

Debrecen város magisztrátusának határozata a szállósi vásárba járók ruházata tárgyában.⁸⁸

Debrecen, 1667. május 16.

Az szállósi vásárra járók felől végeztetett, mivel némelyek mind az férfiak, s mind az asszonyok közül felesen, Isten törvényét félretévén böcsületivel semmit nem gondolván, tisztesség, böcsület az ki nem olyan, az öltözetben bujálkodnak az idegen nemzet⁸⁹ előtt frissen mutogatva magokat, ugyanott Szöllösön két-három hétig ott lakoznak, és rendkívül való dolgokat cselekesznek, isznak, dorbézolnak. Azért ennek utána akár férfi, akár asszonyember, ha Szöllösre megyen, hozzá illendő ruhában öltözzék, sőt az asszonyember akár vén, akár ifjú, böcsületi vesztese alatt oda ne is menjen, az inquisitiót⁹⁰

hirdette (Az judiciania astrológiáról és üstökös csillagokról való judicium. Debrecen, 1665). Debrecen büszke volt tudós prédikátorára, ezt mutatja a magisztrátusi jegyzőkönyvi bejegyzés is.

⁷⁹ Debrecen lakossága elítélte és kivédeni igyekezett a diákonkormányzat kinövéseit, fennmaradását viszont komoly anyagi áldozatokkal biztosította.

⁸⁰ Usus: szokás.

⁸¹ Excessus: kicsapongás.

⁸² Per veterismum: igen régóta.

⁸³ Immediate: közvetlenül.

⁸⁴ Consensus: egyetértés.

⁸⁵ Tollaltat: megszüntet, eltöröl.

⁸⁶ Abusus: visszaélés.

⁸⁷ MNL HBML IV.1011.a 15. k. 233/1.

⁸⁸ Debrecen város vezetői és puritán lelkészei arra is odafigyeltek, hogy hogyan öltözködnek, és hogyan viselkednek polgárai. Bár igen szigorúan léptek fel mindenféle kilengéssel szemben, Debrecen lakosságát mégsem hatotta át a puritán erkölcsösség. Hiába prédikáltak lelkészei, a várost újra meg újra átözönlő fosztogatók és kétes egzisztenciák hatására a debreceni polgárok bizony nem mindig viselkedtek és öltözködtek „illendően.”

⁸⁹ Ti. törökök.

⁹⁰ Inquisitio: vizsgálat, nyomozás.

affélék felől az dominus magistratus,⁹¹ s annak executióját⁹² véghez fogja vinni, és afféléket érdemek szerint fogja castigálni.⁹³

34.

A más vallású emberek Debrecenbe költözésének tilalmáról.⁹⁴

Debrecen, 1668. április 19.

Az várasbéli concivis embereknek házoknak másoknak inscribálása⁹⁵ felől concludáltatott,⁹⁶ ha ki maga magát mire kötelezi, azzal szabados, de az ház in fundo⁹⁷ civilis⁹⁸ lévén contra privilegia civitatis⁹⁹ meg nem engedtetik, hanem ha egyéb jószága nem reperiáltatik,¹⁰⁰ az házi örökség esztendő s három napig városunk törvénye szerint méltán letartathatik, idegen személynek s más vallású embernek semmiképpen inscribálni nem admittáltatik¹⁰¹. Ha pedig mi kár következhetik az elböcsült jószágban, az letartó személyre deriváltatik.¹⁰²

35.

Martonfalvi György teológiai doktor tanári fizetésének meghatározása.¹⁰³

Debrecen, 1669. szeptember 12.

A jeles Martonfalvi (Martonfalvai) Györgynek éves fizetése. Az méltóságos erdélyi fejedelem fizetése éppen magának jár, azon kívül az város fizetett 90 forintot, tíz cseber bort, öt köből búzát, öt szekér fát, egy verő¹⁰⁴ disznót.¹⁰⁵

⁹¹ Dominus magistratus: városi hatóság, a város irányítását végző urak.

⁹² Executio: végrehajtás, teljesítés.

⁹³ MNL HBML IV.1011.a 17. k. 101/1. Castigal: javít, büntet, fenyít.

⁹⁴ Debrecen városa évszázadokon át sikerrel küzdött az idegenek és más vallásúak betelepítése ellen, egészen 1693-ig, a szabad királyi városi rang eléréséig.

⁹⁵ Inscribál: elzálogosít.

⁹⁶ Concludál: határoz.

⁹⁷ Fundus: telek.

⁹⁸ Civilis: polgári.

⁹⁹ Contra privilegia civitatis: a város privilégiumaival szemben.

¹⁰⁰ Reperiál: megtalál

¹⁰¹ Admittál: megenged.

¹⁰² MNL HBML IV.1011.a 17. k. 286/9. Derivál: származtat, levezet, háramlik.

¹⁰³ A Kollégium tanárai a várostól kapták fizetésüket, ezen felül az erdélyi fejedelmek is támogatták az oktatást, mint jelen esetben is.

¹⁰⁴ Verő disznó: sütni való fiatal malac, süldő.

¹⁰⁵ MNL HBML IV.1011.a 17. k. 607/7.

37.

Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvi bejegyzése az ellenreformáció kezdetéről, a református vallás üldözésének tiszántúli eseményeiről.¹⁰⁶

Debrecen, 1672. július 27.

Az Tiszántúl (Tiszantul) való templomok az bálványozók által mind elfoglaltattak, a persecutio¹⁰⁷ valóban grasszál¹⁰⁸ az szegény hazában, kit Isten büntetlen el ne szenvedjen.¹⁰⁹

38.

Debrecen város magisztrátus Oláh Miklós debreceni polgárt halállal bünteti istenkáromlás bűne miatt.

Debrecen, 1685. május 14.

A tanácsurak által meghatározott ügyben Oláh (Olah) Miklós alperessel szemben a tanúvallások után határozat született. Bűvön hozzák a tanúk vallási, hogy sokszor az mindenható Isten nevet, eb, ördög, disznó adtával teremtettivel megkáromlotta, azért küvel verettségük agyon.¹¹⁰

¹⁰⁶ Debrecen kezdetben kevésbé hallatta hangját a hitvédelmi kérdésekben, sokáig a Zrínyi-féle protestáns nemesi felkeléssel sem rokonszenvezett. Csak akkor ébredt a valóságra, amikor elkezdődött a protestáns lelkészek üldözése, főleg az 1671 és 1681 közti ún. gyász évtizedben. A megüresedett lelkészi állásokra ezután bujdosó lelkészeket választottak meg (Szőnyi Nagy István, Köleséri Sámuel, Felvinczi Sándor, Csuzi Cseh Jakab). Így lett Debrecen ebben az időben a lelki-szellemi ellenállás központja.

¹⁰⁷ Persecutio: (vallás) üldözés.

¹⁰⁸ Grasszál: elharapózik.

¹⁰⁹ MNL HBML IV.1011.a 18. k. 370/2. 22.

¹¹⁰ MNL HBML IV.1011.a 22. k. 77/1. Debrecen város magisztrátusa igen súlyos büntettnék tartotta a káromkodást, az istenkáromlást pedig egyenesen főbenjáró véteknek. Ezért hoztak halálos ítéletet. Az eredeti latin nyelvű szöveget fordította Szendiné Orvos Erzsébet.

Erzsébet Szendiné Orvos

“... Slaine, Lord God, Oure Sins for Thy Heritage, so that Here in Thèse Place, We Mighte Honouren Thy Name with Thanks and Glorifie Thee For Ever ...” – Source Selection from the Extracts of Debrecen’s Magistrate Reports 1551–1685

The text corpus collects the reformation related protocol records of Debrecen’s magistrate from the time between 1551 and 1685. The exact start date of the reformation in Debrecen is unknown, however, it certainly took its roots during the times of reformer Márton Kálmáncsehi Sánta in the 1550’s. Péter Méliusz Juhász had the most important role in the consolidation of the reformed religion. His work was supported by the rapidly spreading printing press and the reformed school, which served the propagation of Calvinism even more vividly. The organizational and doctrinal establishment of the reformed church ended by the Reformed Constitutional Synod in 1567 in Debrecen, where the Second Helvetic Confession was adopted. From this time on, Debrecen has become the main hub of Hungarian Calvinism. The change in the life of the city came when Debrecen acquired the free royal city status. The prerequisite of this was the admission of Catholics to the completely Hungarian, reformed city population. As a reply to the actions of the government and the church, the inhabitants of Debrecen responded with forceful adherence to the traditions of the civic city – which is also referred to as „Debreceniség”. The herein published sources show the most important moments of this process, and we can get an insight into the everyday life of Debrecen’s inhabitants.

Források

Levéltári források

MNL HBML Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára
IV.1011.a Debrecen Város Tanácsának iratai. Tanácsülési és közgyűlési jegyzőkönyvek 1547–1848 (1850).

Nyomtatott források

Köleséri 1677. Köleséri Sámuel: Keserű édes. Debrecen, 1677.

Forráskiadványok

Balogh 1982. Balogh István: Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1550/1551. = A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 3. Szerk.: Gazdag István. Debrecen, 1982.

Balogh 1983. Balogh István: Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1554/1555. = A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 5. Szerk.: Szendrey István. Debrecen, 1983.

Balogh 1990. Balogh István: Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1572. = A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 21. Szerk.: Rác István. Debrecen, 1990.

Balogh 1993. Balogh István: Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1574. = A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 23. Szerk.: Rác István. Debrecen, 1993.

Balogh 1997. Balogh István: Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1589/1590. = A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 27. Szerk.: Rác István. Debrecen, 1997.

Balogh 2001. Balogh István: Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1595/1596. = A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 33. Szerk.: Rác István. Debrecen, 2001.

Balogh 2002. Balogh István: Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1597/1598. = A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 34. Szerk.: Rác István. Debrecen, 2002.

Balogh 2006. Balogh István: Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1599. = A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 37. Szerk. Radics Kálmán. Debrecen, 2006.

- P. Szalay E. 1985. P. Szalay Emőke: Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1564/65. = A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 10. Szerk.: Szendrey István. Debrecen, 1985.
- P. Szalay E. 1986. P. Szalay Emőke: Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1567/68. = A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 15. Szerk.: Gazdag István. Debrecen, 1986.
- P. Szalay E. 1987. P. Szalay Emőke: Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1568/1569. = A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 16. Szerk.: Rác István. Debrecen, 1987.
- P. Szalay E. 1989. P. Szalay Emőke: Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1571. = A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 19. Szerk.: Rác István. Debrecen, 1989.
- P. Szalay E. 1994. P. Szalay Emőke: Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1575. = A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 24. Szerk.: Rác István. Debrecen, 1994.
- P. Szalay E. 1995. P. Szalay Emőke: Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1576/1586. = A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 25. Szerk.: Radics Kálmán. Debrecen, 1995.
- Szendiné O. E. 2002. Szendiné Orvos Erzsébet: Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1606/1607. = A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 35. Radics Kálmán. Debrecen, 2002.
- P. Szalay E.–
Szendiné O. E. 2007. P. Szalay Emőke – Szendiné Orvos Erzsébet: Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1610, 1618–1619. = A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 38. Szerk.: Radics Kálmán. Debrecen, 2007.
- Szendiné O. E. 2010. Szendiné Orvos Erzsébet: Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1623–1625. = A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 41. Szerk.: Radics Kálmán. Debrecen, 2010.

Szakirodalom

- Benda–Irinyi 1961. Benda Kálmán – Irinyi Károly: A négyszáz éves debreceni nyomda. Bp. 1961.
- Földvári 1940. Földvári Antal: A magyar református egyház a török uralom alatt. Bp. 1940.